

зи. Исправе на српском језику преписао је, ријешивши уједно и питање њиховог датирања, Божо Михаиловић, док је исправе на италијанском језику разријешо Славко Мијушковић. Збирку су уредили пок. др Илија Синдик, управник Историског института Српске академије наука, др Иван Божић, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, и др Бранко Павићевић, научни сарадник Историског института САН. Сналажење у документима олакшавају објашњења у предговору, регести испред сваке исправе, тумачења локалних ријечи и израза као и регистри личних имена, затим имена мјеста, ствари и појмова. Осам факсимила на крају књиге омогућују читаоцу да се упозна с неколико карактеристичних рукописа.

Објављене исправе имају и за истраживача наше прошлости и за сваког образованог човјека двострук значај. У првом реду, оне пружају драгоцену грађу за проучавање привреде, друштва, приватног живота и језика мале приморске општине — „комуни-тади“ — која је вијековима, под млетачком влашћу, имала своју самоуправу и уживала посебне повластице. Самоуправни живот Паштровића за истраживача је посебно привлачан, јер је он чувао многе архајске елементе друштвеног уређења и установе које су поникле на правним традицијама старе српске државе. С друге стране, ове исправе претстављају сјајан споменик културе и писмености једног нашег краја, правне свијести његових људи и доброг познавања свих дипломатичких форми. Само у овом броју исправа (303), којима је обухваћено вријеме од 1557 до 1799 године, сусрећемо се с рукописима 26 „канзалијера“ Паштровског збора, од којих су само тројица били свештена лица, и то привремено у званичној функцији. Поред њих, налазимо и рукописе 39 духовних лица и 23 свјетовњака. Када се овом броју од 97 Паштровића који су писали документе дода још 138 лица која су се на исправама потписивала као свједоци, добија се ријетко богат репертоар од 235 рукописа, што свједочи о високом културном нивоу наших људи у најтежим стољећима наше прошлости.

Књига је штампана на доброј хартији и технички добро опремљена.

И. Б.

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ПРИКАЗА

I

Није уобичајено да се поводом приказа полемише, тим прије што у приказу Ника С. Мартиновића, објављеном у „Историским записима“ бр. 1—2 за 1957 годину, није наведена ниједна конкретна примједба на мој рад „Шћепан Мали“, али пошто је Мартиновић дотакао нека друга питања, иако она немају никакве везе са мојим радом, принуђен сам да на то одговорим.

Пошто је Нико С. Мартиновић изнио неке неисправне чињенице у вези са одбијањем за штампање мога рада „Шћепан Мали“ у издању Историског института НР Црне Горе, то сматрам за потребно да укажем на неке тврдње Мартиновића. Он наводи да се са мном срео у Београду почетком 1956 године и да саму му ја том приликом рекао дословно: „Сад сам ја за вас написао један рад који се већ штампа“. Мартиновић као секретар Института, редовни члан Института, члан Научног савјета, како сам истиче, чим се вратио на Цетиње замолио је Ј. Јовановића да му се мој рад „Шћепан Мали“ даде, „јер сам се Шћепаном бавио, па бих и ја писмено реферисао“, каже Мартиновић. Даље он износи да је његов предлог био „да се Станојевићу врати рад са примједбама“, па ако их ја усвојим, да поново понудим рад Институту. Том приликом је, како даље наводи Мартиновић, формулисан закључак, који он доноси вјероватно у цјелини. Даље, Мартиновић закључује да је мој рад враћен „према одлуци сједнице Историског института“ и 4 априла 1956 године упућен поштом мени.

Тачно је да сам се ја са Мартиновићем видио у Београду негдје у јануару или фебруару, али је потпуно произвољна тврдња Мартиновића да сам написао један рад који се већ штампа, као што није ни тачно да сам говорио о Ј. Јовановићу „у суперлативу“. Што се тиче одбијања рада за штампање и упућивање рада, није све онако како наводи Мартиновић. Ја не сумњам у навод из записника Историског института НР Црне Горе, али ја о томе нијесам добио никакво обавјештење, као ни писмо са примједбама на мој рад. Крајем марта 1956 године, када сам на корицама „Историских записа“ прочитао да је мој рад примљен, односно да се већ налази у штампи, не знајући ни за какву одлуку Историског института, тражио сам од Ј. Јовановића да ми неизоставно достави мој рад „Шћепан Мали“, што је Јовановић одмах урадио и што може посвједочити.

Али овим није престала „брига“ Ника С. Мартиновића за даљу судбину мога рада, него наводи датум када је мој рад примљен за штампу у Одјељењу друштвених наука САН и закључује: „Није на одмет констатовати да је карактеристично да је овај Станојевићев рад за два мјесеца примљен за штампу у САН, а познато је да у Академији чекају годинама радови да се објаве (а неки чак и од прије рата!)“.

Иако је ова формулација Н. Мартиновића нејасна, очито је да он алудира на брзину штампања мога рада у Академији, док други радови чекају годинама или деценијама. По горњем ставу Мартиновића испада да је мој рад штампан за два мјесеца. Прво, Мартиновић ваљда зна да постоје издања Института и Одјељења друштвених наука. Мој је рад изашао у издању Историског института, а не Одјељења. Ја сам рад пријавио за институтско издање и он је нормално примљен за штампу од стране Научног савје-

та института и Одјељења друштвених наука од 30 јуна 1956, а штампан је у јулу 1957 године. Да је у Историском институту САН било предвиђено да се у току 1957 године штампају други радови, мој рад не би био штампан, а пошто није било других радова то је предвиђен за штампу.

Али овим се приговор Ника С. Мартиновића не исцрпљује. Када је на његов предлог мој рад враћен, а у Академији, како Мартиновић тврди, прекоредом штампан, значи да је научни критеријум у Српској академији наука нижи него у Историском институту НР Црне Горе. Мартиновић то отворено не тврди, али други закључак се не може извести. А он лично стручнији је него неки од мојих референата чија имена овдје нећу навести.

Српска академија наука је јавна научна установа и свако има право да са научног становишта критикује њена издања, али нема права да се мијеша у то какав ће рад Академија усвојити у штампању научних радова. Напримјер, ја сам још 1955 године предао један рад Одјељењу друштвених наука и он је примљен, али за догледно вријеме неће бити штампан. У Академији постоји Издавачки одбор, који има право да у издањима Одјељења даје предност овом или оном раду, док институтска издања обично одобрава по реду како су радови пријављени. Према томе Нико С. Мартиновић није позван да држи лекцију Српској академији наука о њеној издавачкој дјелатности. Мени није ни на крај памети шта ће штампати Историски институт НР Црне Горе. Ја могу само да критикујем рад са научног становишта, а како је он примљен и штампан није моја ствар.

На крају морам отворено поставити питање: какве везе имају сва ова навођења Ника С. Мартиновића о разговору са мном, о одбијању мога рада за штампање у издању Историског института НР Црне Горе, о законитости и поступцима Ј. Јовановића, о штампању мога рада у Српској академији наука, — са научним закључцима и чињеницама изнијетим у мом раду „Шћепан Мали“?

Мартиновића је увриједило, како сам истиче, моје саопштење, оно што он „као члан Института није знао, да он (тј. Станојевић) ради једну ствар за нас, која је већ у штампи“, и да то није утицало да напише овакав или онакав реферат о моме раду. Прво, потребно је подвући нелогичност у горњем ставу Ника С. Мартиновића. Ако неко ради неку ствар, значи да она није завршена, па према томе не може ни бити у штампи. Друго, Мартиновић, да би доказао своју пуну објективност, пропустио је прилику да у овом приказу штампа свој реферат, јер у њему су морале бити изнијете све слабости и недостаци мога рада. Природно је било очекивати да би критика Мартиновића био баш тај реферат „који је писан на основу грађе коју је сакупио Божишић о Шћепану Маломе“. Али мјесто тога Мартиновић износи друге ствари које немају никакве везе са мојим радом.

Једина напомена Мартиновићева која се донекле може узети у обзир јесте питање коришћења збирке докумената о Шћепану Малом, коју је издао С. Љубић, за коју је Фр. Рачки казао да није много критична, што Мартиновић опширно наводи. Даље, Мартиновић износи да је Богишић „преписао 35 докумената од којих Љубић није објавио 25, објавио је само као регест 5, а пет је објавио али не увијек потпуно“. И даље Мартиновић наводи како је Љубић у неким документима испустио велики број редова или докуменат сажео у неколико редака, и закључује: „Да је Станојевић био критичнији у одабирању извора и њиховом распоређивању, рад би му свакако био бољи“.

Мени је итекако било познато шта претставља збирка С. Љубића и ја сам је користио само онамо гдје сам морао да цитирам Љубића, јер нијесам могао цитирати изворно тај докуменат кад је већ објављен код Љубића. Правописне грешке у издању Љубићевом нијесам узимао у обзир, уколико то није утицало на смисао текста. Али по Мартиновићу аутоматски испада: некритично издање С. Љубића — једнако некритичности Г. Станојевића. То се тврди а да се не наведе ниједан примјер моје некритичне употребе збирке С. Љубића.

Мартиновић је могао примијетити да сам у свом раду користио велики број докумената, око 470. Од толиког броја докумената из збирке С. Љубића је коришћено свега 78, што значи да је скоро четресто докумената искоришћено из других извора. Даље, у заоставштини Ј. Томића у Архиви САН налази се више него 36 докумената које је Љубић објавио или нотирао, а Томић их је поново преписао у Државном архиву у Венецији. Ја сам те документе упоредио са Љубићевим издањем и свуда онамо гдје је објављен текст код Љубића, ја сам га морао цитирати без обзира на незнатније грешке. Затим сам имао прилике да у Венецији провјерим рад и Љубића и Томића, јер су обојица оставили видне трагове свога рада. Да није било тога, сигурно не бих провјеравао. Наиме, Љубић је означавао црвеном оловком оно што ће му се исписати а Томић плавом. Мене је то заинтересовало јер ми се неочекивано пружила прилика да видим смисао за оцјену документа Љубића и Томића. Читао сам оно што су обојица изоставили и увјерио се да су изостављали оно што је без вриједности за историју Црне Горе у доба Шћепана Малог. Љубић је документе узимао сажетије, али суштину је тачно уочавао. Томић је документе одређивао опширније. Овдје је само ријеч о једној серији, јер је Томић консултовао друге серије, које су биле важније.

Према томе, требало би да Мартиновић наведе гдје сам ја некритички употријебио Љубића и да на основу Богишићевих исписа докаже да сам ја пропустио да изнесем битне ствари о Шћепану Малом и историји Црне Горе тога доба. Ја сам приликом рада у Венецији нашао око четрдесет нових података у вези са Шћепаном Малим, али ниједан од тих података не противурјечи ни-

једном мом закључку нити је у супротности са изнијетим чињеницама.

Мартиновић каже да мој рад није неинтересантан, да има добрих прилога али у очима читалаца моја студија „била би далеко боља када не би њен аутор иступао са потентношћу да даје дефинитивни суд“.

Мјесто ове голе тврдње, требало је да Мартиновић докаже моју препотентност и да чињеничким материјалом обори моје закључке. Иначе се може стећи утисак да Мартиновић препотентно изриче тврдње.

У свом раду о Шћепану Малом располагао сам са најмање 90 отсто материјала који би се укупно могао скупити о овој историској личности и догађајима у Црној Гори у то доба. Према томе, хтио или не, морао сам на основу те грађе да дајем дефинитивне закључке о Шћепану Малом.

Нити сам тврдио, нити тврдим да се више не може наћи података о Шћепану Малом, јер сам их сам нашао, али понављам да тај нови материјал или ће на други начин поновити оно што сам изнио, или ће допунити неке појединости. Сада могу то да поновим са већом сигурношћу пошто сам био у Венецији. Најзад, у једном раду суштина питања није у томе да се употрејебе сви нађени подаци него да се изнесе оно што је битно и на основу тога изведу закључци.

Сматрам да се приказ Мартиновића непотребно свео на изношење разговора са мном, и то нетачно приказано, на вријећање Српске академије наука и оптуживање мене да се мој рад протекционашки штампао у издању Историског института САН и на набацивање голих тврдњи о мојој некритичности и препотентности. Сматрам да такве тврдње Ника С. Мартиновића не воде ничему и да он неоправдано и непотребно уноси елементе нетрпељивости између научних радника у Београду и на Цетињу који се баве проучавањем историје Црне Горе.

Г. Станојевић

II

Члановима Историског института позната је одлука од 31 марта 1956 године да се д-р Глигору Станојевићу врати рукопис „Шћепан Мали“, с тим да аутор поступи по примједбама, па ако се са њима сложи, да након тога рукопис поново понуди Институту.

Сматрам да је та чињеница ван спора јер о њој постоји записник.

Администрацији Историског института, исто тако, познато је да је д-р Глигору Станојевићу рукопис враћен препорученом пошиљком евидентираном код цетињске поште под бр. 1702 од 4 априла 1956 године, а у књизи евиденције Института под бр. 156.

Д-р Глигор Станојевић ми је 7 маја 1956 године упутио писмо у којем каже да је повукао рукопис. Међутим, најмање мјесец дана прије:

тога, рукопис је, без његове иницијативе, као што се из горњег види, био у његовим рукама.

Што се тиче мог и Станојевићевог разговора у Београду, поново потврђујем да је, кад је била ријеч о Јагошу Јовановићу, о њему говорио у суперлативима, па се чак сјећам и реченице „то је најмудрија глава“. О томе даље не желим да дискутујем, па нека Станојевић остане при своме а ја такође при своме.

Што Станојевић није добио никакво обавјештење о одлуци Института од 31 марта 1956, него је прије тога обавјештења тражио од Јагоша Јовановића да му врати рукопис, а Јовановић је, послије тога, био чак и један од референата о његовом раду, о томе такође не желим да дискутујем јер је то ствар односа Јовановића и Станојевића.

„Шћепан Мали“ Глигора Станојевића у издању САН, као посебно издање Историског института, како испод његовог наслова стоји, „Примљен (је) на IV скупу Одељења друштвених наука 30.VI.1956“.

У вези са Станојевићевим „поучавањем“ да се не мијешам у ствари Српске академије наука, могу да изјавим следеће:

Српску академију наука као цјелину особито поштујем и цијеним њен високи научни критеријум као и њену тежњу да га задржи. Ја сам њу поштовао и онда када је нападана као обреновићевско-карађорђевска, јер сам знао да у цјелини, кад се ради о науци, она није имала такав критеријум. Познато је из њене историје да она није у појединим ситуацијама, ни онда када су Обреновићи били на власти, хтјела да прими у своје редове неке из те династије, јер се ти нијесу бавили науком. Но и поред те велике традиције у погледу објективности критеријума у доношењу научних оцјена, не значи да сваки акт у раду једне такве установе треба лишити критичке оцјене. Имао сам прилике да чујем, и да се увјерим, да у њој по двадесет и више година леже радови појединих заслужних научних радника примљени за штампу, али до данас необјављени. Сматрам да се то може критиковати. На основу исте логике може се критиковати и поједина књига коју је Академија примила и објавила у неупоредиво краћем року него што је то случај са другим књигама. Но то свакако не значи да онај ко критикује не поштује, или се мијеша у унутрашње ствари, једне овако високо научне установе.

Што се тиче дискусије о препотентности коју поставља Глигор Станојевић, не желим да улазим у њену обраду јер ће објективни читалац оцијенити коме припадају ове карактеристике.

У вези са закључком Глигора Станојевића, који резултира из његовог досадашњег става и односа према људима, могу укратко рећи следеће: ко је икада у историји мислио, или данас мисли, да раздвоји Београд и Цетиње, остао је усамљен и, најближе речено, смијешан. Ја у таквом колу никада нијесам био.

На крају желим и јавно да изјавим да сам се на посљедњим састанцима Историског института упадно ангажовао да се свака понуђена ствар Глигора Станојевића, па било то за *Историске записе* или као посебно издање, прими и објави. Такође сам инсистирао да се и овај његов „утук“ на мене објави. Данас, када су већ неке од тих ствари објављене, постављам питање: гдје је ту принципијелност Глигора Станојевића кад сарађује са установом на чију је адресу упутио најпогрдније изразе, за које се не одговара само морално? Ја ни сада не саопштавам те изразе, јер не желим да продубљујем свађу, али ако Глигор Станојевић тражи да и то саопштим, клишираћу пасус из његовог писма који ће то потврдити. Иначе даље нијесам расположен ни за какву дискусију о овом питању са Глигором Станојевићем док са ове позиције дискутује.